

Helleborus – föredrag januari 2022

Owe Jaktlund

Helleborus, julrossläktet, är ett ganska litet släkte. Det finns, beroende på vilken botanist man frågar, ca 14 arter och lika många underarter samt några hybrider. De är spridda från västra Spanien till strax öster om Svarta havet och en udda art i västra Kina. I våra trädgårdar är det bara några få arter som odlas och säger man julros, så tänket de allra flesta på H. niger, som i bästa fall kan blomma med stora vita blommor redan före jul, och förstås på de selektioner och hybrider med H. orientalis, turkisk julros.

Linné kände (1753) bara till tre arter H. niger, H. viridis och H. foetidus, men hade och en Coptis och vintergäcken med i släktet.

Helleborus i örtmedicinen

För Theophrastos (372–287 f.kr.) var svart resp. vit "Elleboros" något som var väl etablerat inom medicinen. Den vita tror många att det egentligen handlade om vit nysrot Veratrum album, men namnen har varit förväxlade ända in på 1800-talet och ingen kan vara riktigt säker på vad som menades för ca 2 200 år sedan. Vad vi vet är i alla fall att julrosor innehåller flera giftiga glykosider och andra ämnen. Delar av växten har tidigare använts för att bota nästan alla tänkbara åkommor, men också orsakat dödsfall när de använts på fel sätt. Vi kan väl nöja oss med att säga att "ät den inte"! Mer praktiskt är att den vid långvarig hantering, t.ex. fröskörd, är känd för att kunna orsaka rodnande, stickande hud och ibland phytotoxiska problem, dvs. blåsor.

Odling

I naturen växer nästan alla arter i halvskugga bland lövträd och buskar i ganska tung jord på kalksten. De kan ha det väldigt vått under våren men som regel torra somrar. Även om de på hög höjd kan växa exponerat, så trivs de avgjort bäst i halvskugga i trädgården. De ogillar för sur (pH) jord i trädgården men är ganska toleranta för allt utom för torra eller våta jordar. Det är rekommenderat att man i första hand mulchar med lövkompost. De flesta har god härdighet, men det tar jag upp senare. Pollineras av Anthophora, pälsbin, 5 arter i Sverige Apis, honungsbin, Bombus, humlor

Systematiken är lite luddig och den senaste monografin gavs ut 1989. I den indelas släktet i sex sektioner, men fem av dem innehåller bara en art medan resten sju arterna ligger i den sista sektionen (Helleborastrum). Sedan är det förstås vilda diskussioner om vad som är vad i sektionen Helleborastrum och där tror jag inte att det är slutdiskuterat. Det ställde i alla fall till det för mig, som inte hängt med i namnändringarna under senare år. Redan i förordet sade författaren att han efter 40 års studier till slut kommit till slutsatsen att det här svåra släktet är nästan omöjligt att klassificera! I och med diverse namnändringar är det svårt att identifiera en obekant planta då den senaste nyckel jag hittat är i boken från 1989.

Caulescent Group (= med stam)

Sektion Syncarpus

Helleborus vesicarius, Utbredning: Turkiet (S Anatolien) och Syrien. Vesicarius betyder uppblåst och syftar på frökapseln som när fröna mognat blir uppblåst, släpper från plantan och blåser/rollar bort från moderplantan. Hela växten uppför sig dessutom som en geofyt, vilket är en anpassning till det sommartorra klimatet den växer i. Inget för friland i Sverige.

Sektion *Chenopus*

De här två arterna har under senare år betraktats som enskilda arter, men är nu tillbaka som underarter.

Helleborus lividus ssp. *lividus*, balearjulros (*lividus* = blåaktig, blågrå). Utbredning: nästan utrotad på Mallorca, men inte så ovanlig i odling där klimatet medger det. Blommar med gröna blommor från december till mars och fungerar bara i växthusmiljö hos oss. Hybridiserar lätt med *H. l. ssp. corsicus* (syn. *H. argutifolius*), vilket resulterar i *H. × sternii*, brun julros, som är betydligt hårdigare.

ssp. corsicus (syn. *H. argutifolius*, *H. corsicus*), stamjulros, är betydligt mer känd under sitt synonymnamn *H. argutifolius*. Utbredning: Korsika och Sardinien; Kanalöarna. En kraftigväxande julros som kan bli åtminstone 80 cm hög. Har tjocka läderartade, vintergröna blad och sätter blomknopparna redan på hösten. Blommorna sitter i klasar med upp till 15–20 enskilda blommor och blommar i naturen i januari till maj. Hos mig i Halland har jag sett enstaka blommor i januari, men april är en mer normal blomtid. Stjälken behöver dock stöd under vintern eftersom den lätt knäcks av snö och staka vindar. Den föredrar (närapå kräver) en väl-dränerad jord och ett soligt läge. Som regel kortlivad men frösår sig rikligt i rätt miljö. Det finns några kultivarer, t.ex. 'Snow Fever'

Sektion *Griphopus*

Helleborus foetidus ssp. *foetidus*, klockjulros ("Stinking Hellebore", *foetidus* = stinkande). Utbredning: Större delen av Europa. En upp till 60 cm plantat med djupt flikiga blad och många gulgröna blommor, ofta med en brunröd kant, på grenade blomstjälkar. Knopparna sätts på hösten och slår ut så fort som värmen tillåter det. Jag har haft utslagna blommor i januari, men huvudsakligen i mars–april. Efter blomning vissnar stammen ner och det växer ut en nu från basen. Den dåliga lukten som antyds i namnet märks bara när man krossar bladen. Den trivs bäst i humusrik jord i halvskugga, men är inte särskilt petig med kraven. Kortlivad men frösår sig friskt och det kan löna sig att klippa fröställningarna i tid. En vanlig form är 'Western Flisk' med rödaktig stam och blomstjälkar och står den ensam är den någorlunda frökonstant. Det finns också former med gula blommor och blad och 'Miss Jekyll' som sägs vara väldoftande.

ssp. balearicus vet jag inget om utom att den uppenbarligen växer på Balearerna.

Acaulescent Group (=stamlös, dvs. bladen startar vid basen)

Sektion *Helleborus*

Helleborus niger, julros. Utbredning: huvudsakligen en bergsväxt från västra Alperna genom Slovenien och in i Kroatien, *niger* = svart och syftar på färgen på roten. Städsegrön 20–40 cm hög och med en 4–8 cm vid, vit blomma, som trots namnet oftast inte slår ut för jul. Inte helt enkel att få att trivas i trädgården. Halvskugga, inte för sur (pH), mager eller torr jord och gärna årlig mulchning med lövkompost. Det finns många former på marknaden, men det är svårt att få reda på vad som skiljer dem åt.

ssp. macranthus har något större blommor (*macranthus*=storblommig) och växer i N Italien och en bit in i Slovenien

Sektion *Dicarpon*

Helleborus thibetanus, tibetansk julros, en lite udda fågel i släktet och växer långt bort från de övriga. 30 – 50 cm hög, örtartad och med vita eller rosa blommor. Den håller till sydvästra Kinas bergstrakter och trots namnet inte alls i Tibet! Upptäckt redan 1869, men i mina från 80-talet nämns den mest som något man hört talas om. Först 1991 kom de första fröna till Europa och 1995 började den spridas hos odlarna. Den kommer

från ett inlandsklimat och vaknar så fort det blir några plusgrader ute. Det gör att den får problem med sena nattfroster. Härdigheten mot kyla är annars god men den vissnar ner rätt snabbt efter blomning och frösättning. Med den korta säsongen är det viktigt att den får tillräckligt med näring, vilket lätt missas för tidigblommande växter. Läget är humusrik jord på en plats där inte vårsol växer den för tidigt

Sektion *Helleborastrum*

Den största sektionen inom släktet och där namnsättningen är väldigt förvirrande. En viss art genom åren ha placerats under flera olika namn och det gör det svårt att i äldre litteratur veta vad som menas.

Helleborus orientalis ssp. *orientalis*, turkisk julros Utbredning: N Turkiet och N Kaukasus. En variabel art, men grundarten, som är vit/grön med gröna nektarier odlas inte så mycket. 30–50 cm höga. Det är underarten och hybrider med i huvudsakligen närstående arter som ärt vanligaste i trädgårdar. De är städsegröna, eller snarare vintergröna och lättodlade i de flesta jordar.

ssp. *abchasicus*, röd julros, från V Kaukasus har purpurfärgade blommor med nektarierna mer eller mindre purpurfärgade. En tidigblommande form av den spreds tidigare som *H. atrotrorubens*, men har nu fått namnet 'Early Purple'.

"ssp. *guttatus*", prickjulros, från C, Ö Kaukasus, ser ut att ha förlorat ssp-status men eftersom det är en utspridd och variabel variant känns det fel att kalla den för 'Guttatus'.

Hybridiseringsarbeten började ca 1850. Barr & Sons 1889 27 sorter i katalogen + 10 *H. niger* + 7 arter

Helleborus viridis ssp. *viridis*, grön julros. Inte så populär i trädgårdar trots att den har de grönaste blommorna. Den har kanske den största spridningen, vild eller förvildad, i stor del av Europa, förmodligen på grund av att den tidigare användes i medicinen. 20–40 cm hög vid blomning i februari–mars. Halvskugga och klarar tung jord.

Det finns ett antal underarter, *H. v. ssp. abruzzicus* från C-Italien, *H. v. ssp. liguricus* från Italien och *H. v. ssp. occidentalis* från Spanien; Andorra; Frankrike; Italien; Kanalöarna; Luxemburg

Helleborus dumetorum ssp. *dumetorum*, skir julros (*dumetoreum* = snårens, häckarnas). Utbredning: från Österrike över norra Balkanhalvön till Rumänien. 20–30 cm hög med 2,5–4 cm stora, gröna blommor i februari–mars. Företrädesvis ganska skuggigt bland buskade och i lövskog. Härdig men odlas inte så ofta.

ssp. *atorubens* (syn. *H. atrotrubens*), daggjulros. Utbredning: Slovenien, Kroatien och Serbien & Kosovo. Beträktades tidigare som en ren art. 30–45 cm hög, med gröna till mer eller mindre mörkt purpurfärgade, 4–5 cm stora, blommor i februari–mars. Växer i skogsbryn och på intilliggande ängsmark, företrädesvis i djup och näringsrik jord. Syns intet så ofta i odling, men är härdig.

ssp. *illyricus* från Italien, hittar jag inga uppgifter om.

Helleborus odorus ssp. *odorus*, liten doftjulros. Utbredning: Albanien; Bulgarien; Ungern; Italien; Serbien & Kosovo; Slovenien; Kroatien; Montenegro; Macedonia; Rumänien. 10–20 cm hög vid blomning, men kan senare sträcka sig till 30–45 cm. 5-6 (7) cm stora gröna/gulgröna, väldoftande blommor i januari–mars. Biotop, buskage, skogsbryn i lövskog och ibland i gräsmark på 0–1 700 m höjd, vanligtvis på kalk. Blommorna är större och mer utåtriktade än närstående arter och bladen övervintrar bättre om inte vintern blir för kall. Kanske också härdigast av de grönblommiga.

ssp. *cyclophyllus*, stor doftjulros. Utbredning: Grekland; Albanien. De kan betraktas som en sydlig form av *C. odorus* ssp. *odorus*, med en glidande skala av skillnader mellan underarterna. 25–40 cm vid blomning.

Något mindre härdig och är tillsammans med *H. orientalis* förmodligen en av de som benämndes "svart Ellebous" av antikens läkare. Något torrare och soligare än *ssp. odoros*.

Helleborus purpurascens, purpurjulros. Utbredning: Slovakien; Ungern; Kroatien; Montenegro; Bosnien & Hercegovina; Montenegro; Serbien & Kosovo; Polen; Rumänien; Ukraina; Belarus. De har en utbredning som skiljer sig från övriga arter på Balkan. Växer på öppnare platser än de flesta andra och i sandigare jord. Blir runt 30 cm hög, men kan blomma redan när skotten tittat upp så fort som det blir varmt ute. De första blommorna regelartat i januari–februari i hos mig. I naturen är den väldigt variabel och likt flera andra närstående arter kan den vara väldigt trist. De bästa formerna har dock färgade blåaktigt purpur på utsidan och antingen liknande men ljusare nyans eller grön på insidan. En nackdel är att blad och blommor ofta angrips och vissnar under våta vintrar.

De här fyra arterna tillhör ett väldigt variabelt komplex där indelningen ändrats märkbart under senare år och jag inte är säker på att botanikerna är färdiga än. De verkar mest ha delats upp beroende på var de växer och förmodligen också med hjälp av dna. Storleksmässig 20–30 cm vid blomning och några dm till vid utvecklade blad. Stor skillnad i blomningstid.

Helleborus multifidus *ssp. multifidus*, flikjulros. Utbredning: Albanien; Slovenien; Kroatien; Montenegro; Serbien & Kosovo. Namnen kommer från det finflikiga bladverket (*multifidus* = mångkluvan). 20–30 cm vid blomning.

ssp. laxus. Utbredning: Italien; Kroatien. Jag saknar uppgifter om den här.

ssp. hercegovinus. Utbredning: Bosnien & Hercegovina; Kroatien; Montenegro. Kanske den finflikigaste, 45–70 bladflikar! Blommar februari–mars.

Helleborus bocconeii (syn. *H. multifidus ssp. bocconeii*) från gles skog på 500–1 800, höjd i C & S Italien och Sicilien. Anses i England vara en bättre trädgårdsväxt än *H. multifidus*. Kan blomma väldigt tidigt (dec) Januari–mars.

ssp. intermedius (syn *H. multifidus ssp. in.*). Utbredning: Sicilien; Italien; Kroatien. Jag saknar uppgifter om den här.

ssp. istriacus (syn *H. multifidus ssp. is*), istrisk julros. Utbredning: NÖ Italien, Kroatien och Slovenien. Blommar februari–april.

Helleborus serbicus *ssp. serbicus* (syn. *multifidus ssp. serbicus*, *H. torquatus*), kragjulros. Utbredning: Slovakien; Ungern; Kroatien; Montenegro; Bosnien & Hercegovina; Montenegro; Serbien & Kosovo; Polen; Rumänien; Ukraina; Belarus. Biotop ljusa lövskogar och ofta lerjord på 300–2 100 m. Kan vara "smutsigt" grönvioletta, men de bästa formerna är svartvioletta. Blommar januari–mars.

ssp. malyi. Serbien & Kosovo. har inga uppgifter.

Helleborus croaticus. Från Kroatien. Separerad från *H. serbicus* men med ungefär samma utseende.

Hybrider

H. × hybridus är namnet på hybriderna mellan formerna av H. orientalis och närstående arter.

H. × ballardiae, ballardjulros [H. lividus ssp. lividus × niger]. Dåligt härdig.

H. × sternii, brun julros [H. lividus ssp. lividus × H. l. ssp. corsicus (H. argutifolius)]

H. × ericsmithii, föränderlig julros [H. niger × sternii]. Förvånansvärt härdig, verkar klara sig i zon 5 (Piteå)

H. × nigercors, rikblommig julros [H. lividus ssp. corsicus × niger]. Bra härdighet.

H. × sahinii, nickjulros [H. foetidus × niger]

Problem

bladlöss, "Black Death"-virus, "Black Spot"-svamp, Öronvivar och bladhorningar, möss, sniglar

Förökning

Delning bör för Orientalishybriderna ske på hösten, för övriga arter så tidigt som möjligt på våren. Bortsett från orientalisthybriderna så är de andra hybriderna som t.ex. H. × ericsmithii svårare att dela.

Flera arter frösår sig rikligt själva, men sår du själv bör det göras så fort som fröna mognat, eller åtminstone i några veckor. Groningsmönstret är att fröna behöver en varm period och gror sedan inom några månader när det blivit svalt. I England sker det före jul vid sådd i juni, hos oss som regel till våren. Skola så snabbt som de första riktiga bladen kommer och de kan planteras ut väldigt tidigt. Snabbväxande och kraftigt rotsystem för flera arter gör att de ska sås och skolas glest. Torra frön behöver läggas i vatten under ett eller två dygn och gror långsamt och oregelbundet.

Databasen för aktuella namn:

<https://www.worldplants.de/world-plants-complete-list/complete-plant-list/?name=Helleborus-viridis#plantUid-127897>

För den riktiga nörden finns den här boken av Will McLewin från 2019 om hans syn på problemen med att sätta namn på de här "arterna". "Helleborus and the Helleborastrum Problem"